

A FELEBARÁTI SZERETET A ZSIDÓ ETHIKABAN

ÍRTA

Dr. VENETIANER LAJOS

(FELOLVASTATOTT A PESTI IZR. HITKÖZSÉG HITOKTATÓI
TESTÜLET NAGYGYŰLÉSÉN 1891. MAECZIUS 11-ÉN.)

BUDAPEST 1891
STNGER ÉS WOLFNER KÖNYVKERESKEDÉSE
Andrássy-út 10.

Azon vádak közül, melyek a zsidóság ellen különböző időkben felhozattak, egyike a legrégebbeknek az, hogy a zsidó nem emberszerető, sőt hogy ép vallása tiltja az embert, mint Isten teremtményét szeretni. Valahányszor e vád fölszínre került, nem követte azt ugyan nyomban valamely zsidóüldözés, de annál fájóbb azon gúnymosoly, melylyel azt kísérik s melylyel vallásunkat s neminket illetik. E vád megszüntetésére a zsidóság még eddig nagyon keveset tett. Ezzel szemben is úgy jártak el, mint más ezerféle váddal; nem törődtek az ellenük rohanó árral, nem igyekeztek minden erőt összeszedve s vállvetve fölépíteni a védő gátat, melynek szilárdsága megtörte volna a hullámokat, hanem megelégedtek benső meggyőződésükkel, hogy a vád hamis és nyugodtan vonultak vissza hajlékaikba, mitsem törődve a kívül tomboló árral. Újabb időben látták csak be, hogy az emberszeretet kérdése életkérdés a zsidóságra nézve, s elszántsággal lépnek tudósaink a tett mezejére, nem tekintve az eddig olyannyira kedvelt opportunitás elvét. Legfigyelemre méltóbb e téren

dr. Grüdemann, bécsi rabbinak legújabbán megjelent értekezése a felebaráti szeretetről. Güdemann dolgozata azonban csak annak bebizonyítására terjedt ki, hogy a zsidóknál már a kereszténység kezdete előtt régen megvolt a felebaráti szeretet parancsa a leguniversálisabb értelemben. Jelen dolgozatban más, sokkal fontosabb oldalról akarjuk e kérdést megvilágítani, amellyben azon kérdést fogjuk tárgyalni: valyon mily alakban, minő helyet foglal el a felebaráti szeretet a zsidó erkölcsstanban? Mielőtt azonban e kérdés behatóbb fejtegetésébe bocsátkoznám, szükségesnek tartom, hogy rövid, általános képet nyújtsak a zsidó ethika eredete s céljáról, a mint az a szentírásban s a későbbi vallásos irodalomban nyilatkozik meg.

A tudomány még nem lelte meg azon tökéletes ethikai elvet, melyet minden adandó esetben mértékül vehetnénk. Vessünk csak egy pillantást az ethika történetére s látni fogjuk, hogy Aristoteles óta egész napjainkig nem akadunk bölcsészre, ki ne igyekezett volna formai meghatározás útján rövid mondatban kifejezni az erkölcsi élet összes jelenségeit, mely meghatározás azután zsinórmórtékül szolgálhasson minden tetteinkben. De az élet ezer meg ezer különféle irányban haladó összekuszált szálainak végét egy közös pontban vonni

össze, eddig nem sikerült a tudománynak. A zsidóságot illeti meg e feladat megoldásának érdeme, amennyiben a szentírásnak azon legfelsőbb etnikai meghatározása mellett, hogy: ”Szentek legyetek, mert szent vagyok Én, az Örökkévaló ti Istentek ”, kiterjeszkedett az élet legparányibb részleteire is, a bölcsőtől egészen a koporsóig szünes-szüntelen kísérő gyakorlati törvények segítségével szabván meg az utat, melyen mindannyian azon egyedüli közös célhoz juthatunk.

Mióta Schopenhauer elmélete, az ethika szabadakarat tagadásáról mindinkább nagyobb tért hódított, azóta a tudomány emberei is a gyakorlati életre fordítják figyelmüket, kutatva azon eszközöket, melyek segítségével olyan minta-társadalom volna létesíthető, melynek tagjai kivétel nélkül akarva nem akarva az erkölcsi tökély fokán álljanak. A mai tudományos ethikának általánosan elfogadott deterministikus álláspontja*) szerint a testi egészség s szellemi épség ápolása és normális társadalmi viszonyok teremtése azon három főtenyező, melyek közreműködése múlhatatlanul szükséges az abszolút erkölcsösség létrehozására. Első sorban az organismusra ható káros befolyások megszüntetése kívántatik hygienikus életmód által; továbbá az értelem s érzel-

*) Melyről kellő tájékoztatást nyújt Pauer: Az ethikai determinismus cz. munkája.

mek okszerű fejlesztése által kell egyensúlyt hozni létre a szellemi életben; szükséges végre oly társadalmi intézmények létesítése, melyek az erkölcstelen hajlamoknak külső cselekedetekben való megnyilvánulhatását a lehető legszűkebb térre szoríthassák. Ilyen társadalmi intézmények: az állam, a család s a hitközösség. Az állam, ha minden erővel érvényt szerezhet a törvénynek, megszilárdíthatja a jog-, igazság- s törvénytiszteletet és fölébresztheti a kötelességérzetet; a család szoros együvértartozása önmaga körében fejlesztí az erkölcsöt; a vallás pedig, ha eszményei s céljainak elérésében minél inkább a szeretetgyakorlatok eszközeire támaszkodik, ha örökös afölött, nehogy elménkben a gonosz szándék, szívünkben a rideg önzés mélyebb gyökeret verhesen, akkor a vallás lehet leghathatósabb támasza az erkölcs fejlődésének.

Ezen eszközöket követeli a mai tudomány az erkölcsök nemesítésére.

Ha már most azon tényezőket vesszük figyelembe, melyek Mózes államalkotásának alapjait képezték, úgy bámulattal kell meghajolnunk tanítónk szelleme előtt, hogy már négyezer év előtt tudott testet adni azon elveknek, melyek megvalósíthatását a mai tudomány a legtávolabbi jövő homályában képzei.

Nyers és faragatlan, a rabszolgaság nehéz jáрма alatt minden nemesebb iránt közönyössé

vált s egyedül a húsos fazekak után áhítózó néptömeget vezetett ő ki Egyiptomból, oly célból, hogy azt a tökély legmagasabb fokára emelje. Itt a szó legszorosabb értelmében véve nevelnie kellett. Mindenekelőtt a pusztába vezette a népet, hogy más népekkel való összeköttetés káros befolyásától ment legyen. Midőn már ilyenemű újabb behatások elől biztosítva volt, hozzáfogott a már meglevő rossz indulatoknak – ha nem is kiirtásához – de legalább megfékezéséhez. Az elhagyott pusztában lépten-nyomon tapasztalta a nép az isteni gondviselést s így Mózes tanítása mellett csakhamar azon tudatra jutott, hogy az, ki fölötük uralkodik nem Pháraó, kinek éber szemei elől esetleg rejtve maradhatnak rossz tetteik, hanem Isten, ki előtt nem maradhat titokban semmi is. Meg lőn alapítva uralma Istennek, kinek büntetése előli félelem s jutalmazása iránti remény bilincsekbe verte a nép szenvedélyeit.

Ám a tulajdonképeni nevelés csak most kezdődött. A szorosabb együvértartozás eszméjét keresztülvitte, kiválasztotta a törzseket, rendezte a családokat, melyeknek szűk köre nyújthat legjobb alkalmat a nemes tulajdonok ápolására, Állami s társadalmi törvényeket adott, melyeknek Isteni eredete biztosítottá a jog-, igazság- s törvénytiszteletet. Törvényeinek s tanításainak folytonos tanulmányozását kötötte a nép szívére, miáltal a szellemi életben igyekezett egyensúlyt hozni létre.

Oly társadalmi viszonyokat teremtett, hol mindenki egyenlő jogokkal, egyenlő kötelességekkel élhetett nyugodtan a maga fűgefája alatt. S végibe az organismusnak fokozatosan való normális állapotba hozásáról, melynek nagy befolyása van az erkölcsi fejlődésre, szintén nem feledkezett meg és adta az étkezési törvényeket. Ily módon gondoskodva volt az erkölcs fejlesztésére szolgáló összes tényezőkről, melyek kíséretében bátran bocsáthatta Mózes a népet kitűzött lakóhelyére, tudta, hogy e tényezők pontos betartásával el fog jutni Izrael azon időponthoz, amidőn világtörténeti hivatását teljesíthetni fogja. Ámde tudta Mózes azt is, hogy az ember, – vagy mondjuk itt – egy nép bármily rendkívüli jelenségek közreműködése folytán sem változtatható át egyszerre teljesen, hanem csakis a generációk hosszú során át eszközölhető az. Csakugyan, midőn látta, hogy tanításai daczára sem képes a nép indulatos, vad szenvedélyeit fékezni, Isten parancsából a pusztai vándorlásra kárhoztatta az Egyiptomból kivonult nemzedéket, mely nem volt képes a nemesebb tökéletesbbülés csiráját magába fogadni. Csak az új nemzedék, mely már egészen Mózes törvényei s vezetése mellett nevelkedett föl, kezdhette meg azon hivatást, melyre Isten Izraelt kiválasztotta, hogy előbb önmagában tökéletesbbülve alkossa meg azon mintaállamot, melynek polgárai csakis erkölcsös cselekedetekre vannak disponálva, s így fölszerelve vegyüljön ké-

sőbb a népek köze, terjesztve mindenütt azon isteneredetű tanokat, melyek segítségével az egész emberiség alaptulajdonságaiban megváltozva, az idők folyamán az abszolút erkölcsi tökély magaslatára emelkedhetik. Ezen cél lebegett Mózes szemei előtt, ennek keresztülvitelére készíté elő Izraelt, ennek megvalósítása képezi a zsidóság legfőbb eszményét; mely ha beteljesül – mondják bölcseink – önmaguktól fognak megszűnni a szentírási s a tradícionális szabályok törvényekké válni, mert nem lesz szükség az erkölcstelenség fékezésére s ösztönszerű lesz minden cselekedet.

Senki sem zárkozhatik el ama tény elől, hogy a mózesi eszmék fokozatos győzedelmet hirdetik a mai tudományos ethika emberei. Az államok gondoskodnak azon társadalmi tényezők létesítéséről, törvénybe iktatják azon szabványokat, melyek útján Mózes az emberiség abszolút erkölcsösségének megvalósítását czélozta. Ámde óriási úr választja el a tudomány részéről ajánlott, az államok által foganatosított eszközöket a Mózes által hirdettettől, s míg ezek biztos jövőt ígérnek, addig amazok már eleve magukon hordják a soha meg nem valósíthatás bélyegét.

Mert bár vallás és erkölcs – amely két fogalmat különösen Schleiermacher óta előszeretettel választják el egymástól – végső elemzésükben csakugyan két teljesen különböző dolog, midazonáltal ha igaz az – s ehez kétség nem fér, –

hogy a leggonoszabb lelkületű ember sem fog valamely bűnt elkövetni, ha tudja, hogy nyomban tetten érik s keservesen fog azért lakolni, s hogy minden bűn csak azon remény következtében vitetik végbe, hogy az titokban maradhat s elkövetőjét nem fogja a törvény szigora sújtani, vagy hogy az erkölcstelenség bárminemű nyilvánulása bizonyára el fog maradni, ha az azt elkövetni szándékozó tudja, hogy belőle baj háramlik majd reá, ha tehát igaz az, hogy egoistikus törekvéseket más mint egoistikus eszközökkel befolyásolni nem lehet,*) úgy el kell ismernünk, hogy az erkölcsi életre leghathatósabb befolyást egyedül a vallás gyakorolhat, melynek szolgálatába áll az erkölcsi élet, melynek törvényei fölött nem emberek örködnek, kik elől sok tett titokban maradhat s számtalan esetben elmarad részükről a megtorlás, hanem azoknak őre a mindenható, mindentlátó Isten, ki bünteti a rosszat s a jót jutalmazza.

De természetesen a vallás csak addig gyakorolhat befolyást az emberek elhatározásaira s cselekedeteire, ameddig hitelvei élő meggyőződés tárgyai; de vége a hatásnak, mihelyt a benső meggyőződés, az élő hit helyét a megszokott külsőségekhez való pusztá ragaszkodásban nyilvánuló hitetlen hit foglalja el. Ennek tulajdonítható az

*) L. Pauer i. h. 160 s. kk. 11.

ősi erénynek azon sajnálatos visszafejlődése, mely a jelenkori zsidóság egy részénél tapasztalható, melynek alapcharaktere azonban az ezeréves helyes fejlődés folytán még mindig eléggé edzett a külső befolyások káros behatása ellen arra, hogy újból felvéve az elejtett fonalat teljesítse világtörténeti hivatását.

A tudomány legkomolyabb törekvése daczára sem volt eddig képes megtalálni a helyes utat az emberiség erkölcsi fejlesztésére s boldogítására. Ámde Mózes s annak törvényei alapján tovább fejlődött zsidóság megoldotta e feladatot azáltal, hogy a folytonosan éber tudatban levő élő hit szolgálatában álló s a gyakorlati élet minden mozzanatára kiterjedő vallás-erkölcsi törvényeket alkotott, mely törvények a zsidóság évezredes fejlődésében fényesen bebizonyították egyedül alkalmas voltak az emberiség nemesebb fokozatos fejlesztésére.

Ez jellemzi a zsidó etikát, ez képezi a zsidóság eszményi hivatását.

Jelen dolgozatban nem akarunk a zsidóság mindazon törvényeivel, melyek az ember erkölcsi lényének fejlesztését czélozzák, behatóbban foglalkozni; most csak a felebaráti szeretetet akarjuk ismertetni, minthogy a mai tudományos ethika legdivatosabb meghatározása szerint csak oly cselekmények eshetnek erkölcsi megítélés alá, melyek vagy az önzés, vagy az önzetlenség forrásából fakadtak.

A zsidó etikának imént jelzett eredetét s tendenciáját folyton szem előtt tartva, lássuk, minő állást foglal el a zsidóság e kérdésben.

*

Az eddig mondottakból kitűnik, hogy azon szempont, mely Mózes előtt a zsidóság eszményi ethikai hivatásának alapletételénél lebegett, megkövetelte azt, hogy az emberre, mint társadalmi lényre irányazza figyelmét, hogy erkölcsi törvényei ne a társadalomtól teljesen izoláltan élő embernek cselekvéseit szabályozzák, hanem mindenképp a társadalmi érintkezésben megnyilvánuló tettekre terjedjenek ki. Szükség volt tehát először is azon kategóriák meghatározása, melyeken belül az embereknek egymással való érintkezése történik, s azon módozatok megállapítása, melyek szerint az végbemenjen. Szülők, atyai ház, család, törzs, zsidó és nem zsidó, ezek voltak azon fogalmak, melyek a tettekben nyilvánuló természetes érzelmek fokozatosságát föltételezték. Az emberek közt fennálló ezen válaszfalakat Mózes le nem dönthette oly célból, hogy érzelmeik nyilvánulásában egyedül azon kötelekek legyenek az irányadók, melyek az embereket mint Isten teremtményeit fűzik egymáshoz, hogy ezáltal erkölcsi tételei a leguniversalisabb színezetet nyerjenek, mert a nép műveletlen állapotában ez ismeretlen fogalmakat öntudatába fel nem vehette volna s

már eleve a féktelen egyenetlenséget növelte volna. Sőt inkább oda törekedett, hogy a meglévő fogalmakat a nép ismeretein belül megszilárdítsa s azoknak erősebb alapokat teremtsen. Mert nemesebb tulajdonokat fejleszteni csak ott lehet, hol létezik már azoknak csirája.

Bizonyos, hogy a nép érzelmeinek fokozatos fejlődésében határozott haladásnak kellett végbemennie, bár erre nézve a szentírás nem nyújt adatokat; de elégséges, ha figyelembe vesszük azt, hogy Mózes nem egyszerre adta a szentírásban foglalt törvényeit, hanem negyven év lefolyása s míg egyrészt Izrael az Egyiptomból való kivonulás után legelső ízben kapott törvényei csakis a szülők iránti szeretetből folyó tiszteletet vésik a nép szívébe s az embertársakkal való érintkezés szabályozása egyedül negatív törvények alapján történik, addig másrészt találkozunk a szentírásban olyan törvényekkel, melyek a fejlődés magasabb fokát tételezik fel, melyek már pozitív szeretet-gyakorlást tartalmaznak s megkövetelik azoknak még az ellenségre való kiterjesztését is. E fejlődés dacára azonban a nép Palaestinába vonulásakor már mindazon szeretettörvények birtokában volt, melyek alapján kezdetét vehette a mintaállamhoz vezető egészséges fejlődés. Bennünket a szeretettörvények összesége érdekel, mint-hogy az jelölte meg az irányt, melyet a nép alapcharakterének megváltoztatásában követett.

máshoz. De hiszen e fogalom nem ellenkeznék azzal sem, ha kiterjesztenők az egész emberiségre, amennyiben az Isten képmására való teremtettség vagy pedig az egész emberiség fölött egyedül uralkodó egy Isten képezheti azon közös kapcsot, mely – a Rê'a fogalmának megfelelően – az egész emberiséget hozzám fűzi. Föltéve azonban, hogy ezen jelentés kissé erőltetett volna s távol eső, mindazonáltal az alapgyöknek megfelelő legegyszerűbb jelentés a leguniversalisabb színezetet nyer, ha ugyanis a gyökjelentés szerint azt mondjuk, hogy: felebarátom az, kivel összeköttetésbe, érintkezésbe léptem. A Rê'a ugyanazt fejezi ki, mint a magyar "felebarát", a német "Nächster", vagy a görög $\pi\lambda\eta\sigma\acute{\iota}\omicron\nu$, mely utóbbi szintén egy már közelebbi viszonyba lépett egyént jelöl s kiterjed az ellenség fogalmára is, minthogy itt ép az ellenséges érzet képezi az összekötő kapcsot. (1. Cremer, *Biblisch-theologisches Wörterbuch*. Gotha 1888. p. 733.). Tehát mondhatjuk, hogy a Rê'a fogalma a leguniversalisabb értelemben fogandó fel, s kiterjed mindenkire, ki bárminemű érintkezésbe lépett velünk, képezze ezen összeköttetés, érintkezés alapját akár rokonság, akár barátság, ellenségeskedés vagy segélyre szorulás, mert a szeretet nem terjedhet ki légüres térre s lehetetlen, hogy a szeretet fogalmát ne előzze meg az érintkezésbe lépés fogalma.

Nem akarjuk azonban ezzel azt állítani, hogy

e magyarázattal már végleges álláspontunkat jeleztük volna; csak azt akartuk mutatni, hogy filológiai érvekkel egy és ugyanazon fogalmat két teljesen különböző irányban is lehet megvilágítani. De hát kinek van igaza? Annak-e, ki a zsidó felebaráti szeretetet a Rê'a szó alapján csak a néprokonra, (hitsorsosra) engedi kiterjedni, vagy pedig nekünk, kik ugyanazon szó alapján minden emberre kiterjesztjük? Mindkettőnek. Kitűnik ez abból, a mit a zsidók etikai hivatásáról bevezetőleg mondtunk. Rendkívül nagy tévedés az, ha a zsidóságot általában egyedül a szentírás alapján akarják megítélni, minthogy a zsidóság alphája s ómegája távolból sem kizárólagosan a szentírás. A zsidóság a történeti fejlődésnek alávetett szervezet, melynek kiinduló pontja ugyan a szentírás, melynek alapján tovább fejlődött, de ezen fejlődés nem jutott még végére, el van az még rejtve a legtávolabbi jövő homályába. A zsidóságot minden korszakban más szemüvegen át kell nézni, hogy róla ítélhessünk, s megbocsáthatatlan szándékos tévedés volna az, ha a mai zsidóságra a szentírás mértékét alkalmaznók.

A zsidóság élete és fejlődése hasonlít az egyes ember élete s fejlődéséhez. Valjon csodálkozunk-e azon, hogy egy 2-3 éves gyermek csak szüleit s testvérkéjét szereti, ki korra nézve legközelebb áll hozzá s vele legtöbbet foglalkozik? Valjon nem volna-e nevetséges, megkövetelni azon gyermektől

azt, hogy minden embert egyaránt szeressen s ösztönszerűleg ne fusson az elől, kit nem ösmer? Valjon a már kifejlett, nemes tulajdonokban bővelkedő férfiút felelőssé tehetjük-e azért, mert kisdéd korában csak a vele egy házban lakókat szerette, nem pedig a szomszédokat is? A gyermeknek szemköre éveivel arányosan növekszik s érzelmei párhuzamosan bővülnek tapasztalataival. Csak az idegenekkel való gyakoribb érintkezése fogja benne fokozatosan megérlelni azon tudatot, hogy azokat mint embertársait szeresse. De a szeretet csirájának a szülői ház gondos ápolására van szüksége, hogy oly terebélyes fa váljék belőle, melynek árnyas lombozata alatt helyet találhasson az egész emberiség; ha e csirát magára hagyják, elfonnyad, elszárad s kivész teljesen; ha mesterséges erővel akarják megelőzni a természetes fejlődést, egyszerre magasba nyúlik s gyökereinek ereje nem képes az életnedvet felhajtani a gályákba s lombátora alatt idővel maga a birtokos sem pihenhet meg.

A szentírás, a gyermek Izrael nevelője, természetesen csak arról gondoskodik első sorban, hogy a nevelésére bízott gyermek önmagában erősödjék s vezetése mellett fokozatosan tágabb körben gyakoroltassa és művelje azon nemes tulajdonokat, melyek neveltjének alapsajátságát képezzék. Mihelyt e szűk körben kiállta a tűzpróbát, nevelője távozhatik mellőle. De a gyermekifjúnak,

kinék szemköre bővült s kit minden nap újabb tapasztalatokkal gazdagít, új nevelőre van szükség, ki képes ott folytatni a tanítást, azon az alapon vinni előbbre a fejlődést, hol a másik elhagyta. Ezen kort is átélte Izrael s – még be sem fejezte. A gyermek-ifjútól még mindig nem távozhatik nevelője, ki kétezer év óta kíséri; enged neveltje szeszélyeinek, de pillanatra sem hagyja el, mert Izrael még nem elég erős arra, hogy önmagára hagyatva felelhessen meg világtörténeti hivatásának.

A zsidók Nagy Sándor alatt léptek ki családi elzárkózottságukból. Ekkor kezdődött a második nevelő működése. Idegen uralom alatt éltek, idegen államok polgáraival voltak kénytelenek közlekedni. A nevelő vezetése mellett ismerték meg a rómaiak s görögök szokásait s erkölceit és ki tudták azok közül választani a jót s nemest. Mi természetesebb, minthogy ily viszonyok közt tágult a felebarát fogalma is? Ám tágulásról itt sem lehet szó; megmaradt az eredeti jelentésében s kiterjedt mindazokra, kikkel bárminemű érintkezésbe léptek.

A zsidóság a gyakorlati élet vallása, törvényeit a gyakorlati életben megvalósítani kívánja s így első sorban azon tényezőket kellett figyelembe vennie, melyek közreműködése folytán törvényei csakugyan testet ölthetnek. Követeléseinket nem szabad túlcsigáznunk, mielőtt számot vetettünk

volna azon tényezőkkel, melyekhez követeléseinket intézzük. Nem azt kell hirdetnünk, minek csak évezredek múlva felelhet meg az emberiség, hanem azt, a mit az ember, alapcharakterének megfelelőleg, fokozatos fejlődése szerint végbe is vihet. Voltak Izraelben még a kereszténység megalapítása előtt, is a magasabb fejlettség fokán álló egyes kiválóbb tanítók, kiknek tanításai a felebaráti szeretet legeszményibb fölfogását tükröztetik vissza, melyeket azonban csak szárnypróbálgatásoknak tekinthetjük, melyekben nem az egész nép összeségének érzetét látjuk kifejezve; még nem érkezett el akkor az idő, hogy általános kötelező normává emeltessék az. Csakugyan látjuk, hogy az essenusok, minthogy a felebaráti szeretet eszményi értékét az akkori társadalomban meg nem valósíthatták, teljes visszavonultságban töltötték életüket, hogy csak egymással közlekedvén, megfelelhessenek a szeretet minden követelményének. De az isteni kinyilatkoztatás főcélja nem az, hogy az embert elvonja a társadalomtótól, s igen valószínű, hogy ép ez indította a kereszténység megalapítóját, ki némely nézet szerint az essenusok szektájához tartozott, arra, hogy fellépjen tanításaival, sarktételül tűzvén ki a legeszményibb felebaráti szeretetet. Ámde verebektől kívánta meg azt, hogy a fellegekig repüljenek! S mi lón következménye? A szárnyakat fele utón elhagyta az erő, visszahullottak a földre, s ép ellenkezője jött

létre annak, mint a mire a mester célzott. Hiába hirdetik azt 19 évszázad óta a szószékeken, elhangzik az üres szó, pusztá hangok hallatszanak, szépen fölolvassa az evangéliumból, de nem szívből fakadva s nem szívhez szólva. Mert miként a szellem, úgy a szív is megköveteli az egészséges fejlődést, s minthogy e fejlődés erőszakkal vitetett előbbre, a nép alapcharaktere ma ép oly kevésbé érett s fogékony az universalis emberszeretetre, mint 19 évszázaddal ezelőtt. A zsidóság fejlődése mutatja meg azon irányt, mely az erkölcsi tökélyhez vezet; a Mózes által lerakott szilárd alapon épült fel a szeretet temploma, mely mindenkinek helyt ad, ki feléje közelget; Izrael szeretete áldólag hat mindenkire, ki vele érintkezésben van; Izrael alapcharacterét képező melegen érző szív hamar feled, könnyen megbocsát s a felebaráti szeretet hevét árasztja mindazokra, kik bárminemű összeköttetésbe léptek vele.

A szentírás s a talmud a szeretetgyakorlatok határait s kiterjesztésük módozatait sem bízták az emberre; az élet minden árnyalatára kiterjedő kész törvényekkel, határozott követelményekkel lépnek föl, megállapítva azt, hogy kinek van szüksége a mi szeretetünkre s minő legyen a szeretet, melylyel elébe járulunk.

Szeretetre van szüksége annak, aki szenved, akár testileg, akár lelkileg: aki nélkülöz s nyomorog, aki lealacsonyítva érzi magát, aki idegen

s elhagyatott, kire a megszegyenyítés terhe nehezedik ... ki tudná előszámlálni mindazon okokat, melyek az olyannyira érzékeny szív redőit előidézik, mely redőket azonban a szeretet tudja gyöngéden elsimítani. Mindezen bántalmak orvoslására kiterjedt a zsidó vallás figyelme, különkülön tételbe foglalva a szeretet táplálására szolgáló eszközöket.

A nyomor enyhítése, a szegények segélyzése mindenkor dísze volt a zsidó etikának. Míg a nép saját hazájában földműveléssel foglalkozott, mélyen bevésődött tudatába az, hogy "az Örökkévalóé a föld, s minden, mi azt betölti" (Zsolt. 24. 1.). A föld megművelésénél, a vetés és betakarításkor azon gondolat hatotta át, hogy: "Enyém az ország, ti csak idegenek s benlakók vagytok" (Lev. 25. 33.) Aratáskor nem volt szabad a mező széleit levágni, a mezőn felejtett kévéket, valamint a hulladékot künn kellett hagyni, a szegények s idegenek osztályrésze volt az. Minden hetedik évben ugaron hagyatott a föld s a magától kisarjadzott termést nem szabadott a gazdának élvezni, mely üdvös erkölcsi figyelmeztetés volt a tehetős számára, ki most a szegény helyzetében látta magát s ezáltal a szükségben szenvedőkért melegebben tanult érezni. Az "alamizsna" kifejezésére a szentírásnak nincs szava, mert a szegénynek adott ajándék nem kegy elemajándék volt, hanem Isten iránt való köteles adózás. "Ki szemeit a jótékonyság

elől elzárja, az bálványt imád ” (Ketuhoth 61. a.),
 ”Csak a jótékonyság kedvéért táplálja Isten a világot ” (Berachoth 7. b.) stb. tanítások Izrael alap-
 karakterébe oly mélyen vésték a nyomort el-
 oszlató meleg érzést, hogy községeinkben még ma
 is szebben virágzik a szegények segélyzése, mint
 a társadalom bármely jótékony célú egyesületében.
 De a jótékonyságnál, mely tisztán szánalom okozta
 cselekedet, sokkal fontosabbnak tüntetetik fel
 maga a szeretetgyakorlás. ”A szeretet főbb, mint
 a jótékonyság: ez csak anyagi áldozattal jár, amaz
 anyagi áldozattal s személyes fáradozással; ez
 csak szegények iránt jut érvényre, de az sze-
 gény és gazdag iránt egyaránt; ez csak élőknek
 nyújtatik, de amaz a holtaknak is” (Sukká 49. b.),
 ”Kívánatosabb előttem a szeretet, melyet egymás
 irányában gyakoroltok, mint az áldozatok ezrei,
 miket Salamon hozott ” (Jalkut Hosea 6. 7.)

Tiszta emberszereteten alapszanak azon tör-
 vények, melyek a szolgák s munkások iránt ta-
 núsítandó eljárást szabályozzák. ”A napszámos bé-
 rért ne tartsd vissza, legyen ő akár néptársad, akár
 idegen; az nap add ki bérét, le ne nyugodjék ad-
 dig a nap, mert ő vágyva várja bérét, nehogy
 Istenhez kiáltson s ez bűnül rovassék fel neked ”.
 ”Szolgád fölött ne uralkodjál zsarnokilag ” (Lev.
 25. 4-4.), szombat s ünnepnapkor pihenjen ő is
 (Deut. 5. 14.), ünnepi örömeidben ő is részesüljön
 (Deut. 16. 11.). ”Gondozása olyan legyen, mint a

magadé; ne adj neki fekete kenyeret, míg te a fehérből eszel; ne nyújts neki új bort, míg te régit iszol; ne készíts neki kemény fekhelyet, míg te puha párnákon alszol. ” (Kidusin 20. a.) Szabadonbocsáttatásakor pedig ajándékozd meg gazdagon (Deut. 15. 15.), hogy legalább szabadsága első idejében gond nélkül élhessen.

Az idegenek számára kivételes törvények nem léteztek; az idegenek egyaránt részesültek a törvények védelmében s jótéteményeiben és isteni átok mondatott ki arra, ki az idegenek jogait megsérti. (Deut. 27. 19.) Valóban fényesen tűnek ki a szentírás s a talmud idevonatkozó tanításai, szemben a görögök s rómaiak törvényeivel, kik minden idegenben a barbárt tekintették. ”Szeresd az idegent, mert magad is idegen voltál Egyiptomban. ” ”Az idegenek szegényei Izrael szegényeivel együtt táplálандók, azok betegei épúgy látogatóndók meg, mint Izraeli, azok halottai Izrael halottaiboz hasonlóan temetendők el a béke kedve ért (Gittin 61. a.). Hogy milyen, jól érezték magukat az idegenek Izrael országában, legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy Salamon idejében 153,600 idegen tartózkodott az országban. (II Krón. 2. 16.)

Különös nyomatókkal van kiemelve nemcsak az ellenséges indulatoknak, mint pl. a bosszúállásnak elnyomása, hanem az ellenség szeretete is. ”Ha ellenséged éhezik, adj neki enni; ha szomjú-

hozik, nyújts italt számára ” (Proverb. 25. 21.). Hogy mikép viselkedett Izrael ellenségeivel, bizonyítja az assyrok vallomása: ”Hallottuk, hogy Izrael házának királyai a szeretet királyai, forduljunk hozzá (t. i. Ahabhoz), ő meg fog nekünk kegyelmezni ” (II. Kir. 20. 23.). Legszebben látjuk jellemezve a zsidóság fejlődését a talmud azon helyén, hol a szentírási parancs ellenében: ”Ha látod ellenséged szamarát meggörnyedni terhe alatt, úgy segítsd meg”. Valóban megható naivitással kérdi: Valjon létezhetik-e ellenség? Lehet-e haragudni valakire? Hisz a szentírás mondja: ”ne gyűlöld felebarátodat szívedben?” (Peszachim 113 b.).

Igaz emberszeretet képezi a háború viselésre vonatkozó törvények alapját is. Háromszori békeföjlajárlás előtt nem szabadott ostromhoz fogni s az ostromlást is csak három oldalról végezték, a negyedik szabadon hagyatott a békés polgárok távozására. (Deut. 20. 10. Mainn. Hil. Melachim VI. 3-7.) Ez alól csak a kanaanita népek vétettek ki, miért is bő alkalom nyílt a zsidó ethika megtámadására. Pl. Schopenhauer oly rablás s gyilkolásnak bélyegzi Palestina elfoglalását, hogy ahhoz Attila, Isten ostorának, s Dsingis Khan, a népek rettegésének hadjáratai nem is hasonlíthatók. Megelégedéssel s kárörömmel konstatálja Salamon temploma pusztulását, mint jogos büntetést az őslakók lemészárlásáért s sajnálkozását fejezi ki a fölött, hogy a lovagias királyok, a trónusok

díszei: Nebukadnezar s Antiochus Epiphanes nagyon is szelíden bántak el a zsidókkal (Parerga, I. p. 138.) Eltekintve attól, hogy a szentírás által Palaestina elfoglalásáról elbeszéltek harczok történeti valóságában a szentírás sérthetetlen igazsága miatt távolból sem akarunk kételkedni, de már azért sem akarjuk e harczok ab a mythologiai képzetek közé sorolni, nehogy ezáltal a kibúvás keresés vádját tartsák élénk. Nem akarunk Schopenhauer követői elé tükröt tartani, hogy abban megtekinthessék a keresztes hadjáratok s az inquisitiók rémes tetteit, hisz maga a kereszténység is szégyenkezve gondol vissza azon korra. De nemcsak a zsidóság, hanem az egész emberiség ethikai hivatása követelte meg Palaestina őslakóinak kíméletlen pusztítását; Astarte- s Molochszolgálatukkal s legkicsapongóbb orgiáikkal óriási fekélyt képeztek ez őslakók az emberiség testén, melynek tova-terjedését csakis kiirtással lehetett megakadályozni. Nem az embergyűlölet nyomta Izrael kezébe a pallost, hanem a fensőbb hivatás; nem a kard mutatta nekik az utat, mely letelepedési helyükhöz vezetett, hanem hivatásuknak fényes csillaga. A legrútább erkölcstelenség ősi fészkeben kellett felépíteniük a legtisztább erkölcsiség s testvéri szeretet templomát.

Kimagasló pontot képez a zsidó erkölcstanban a bocsánatkérés is. A becsületsértés s rágalmazásra a Mózesi törvény pénzbírságot szab

(Deut. 22. 13–29), miáltal a sértett fél becsülete a külvilág előtt van helyreállítva, de a talmudi korban már a bocsánatkérés is szigorúan parancsoltatik, hogy azáltal a benső bántalom engeszteltessék ki. Ezen intézmény fényes világot vet a zsidó etikára, mely a bűnt nem metaphysikai értelemben fogja föl, hanem az embertárs ellen elkövetett sérelemnek tekinti, amiért is nem bocsátja meg Isten embertársaink iránt végbevitt bűneinket, csakis ha embertársunk megbocsátott. Ez képezi alapját azon szép szokásnak – s sajna! hogy ma már sokaknál csak szokássá vált, épúgy mint az újévi üdvözlés – hogy az engesztelési nap előestéjén bocsánatot kérünk mindazoktól, kikkel érintkezésben állunk.

S nem a legtisztább emberszeretet nyilatkozik-e meg azon talmudi törvényben, hogy a halálra ítélt bűnösnek kivégeztetése előtt kábító italt nyújtsanak? Korunkban oly módon gyakorolják a halálra ítélt irányában a felebaráti szeretetet, hogy az utolsó 24 órában teljesítik minden kívánságát, legjobb ételeket s italokat nyújtva számára, miáltal még inkább növelik benne az élethez való ragaszkodást. Sőt Parisban nemrég egy gyilkosnak, mielőtt a vesztőhelyre vitték volna, cognacot adtak, hogy minél bátrabban lépjen a nyaktilóhoz. A talmud tanítói alapjában fogták föl a halálbüntetést, mely csak az élőknek elretentésére szolgál, de az elítéltet elkábították,

hogy ne gyötörje a közvetlen közeli haláltól való félelem.

Elősorolhatnánk még számtalan intézményt, melyek mind csak azt bizonyítják, mily szilárd alapokon épült fel a felebaráti szeretet, a zsidó etikának legerősebb oszlopa. Most azonban még csak két tényre akarunk hivatkozni, melyek azt mutatják, hogy a zsidók szemkörének tágulásával a felebaráti szeretet is a legszélsőbb határokig bővült ki.

Legszebben mutatja ezt az áldozati kultusz, hol tehát nem egyes ember nézetéről van szó, hanem a nép összesége érzelmeinek megnyilatkozásáról. Ugyanis a sátoros-ünnepen, midőn Istent, mint a természet urát ünnepelték, ki megittasítja a földet s táplálja azt, mely föld az egész emberiségé, mely jótéteményben az egész emberiség részesül, ezen ünnepen 70 kost áldoztak Jeruzsálemben a különböző nemzetek jóléteért s bűneik kiengeszteléseért. (Sukká 55. b.)

S vajjon nem a legtisztább emberszeretet eszméje lebegett-e törvényhozóink előtt, midőn törvénybe ígtatták, hogy a zsidó vallásra áttérni akaró figyelmeztessék Izrael üldöztetésére s vallása miatti szenvedéseire?

De hát minek szaporítanék a példák számát! A szentírás s a zsidó vallásos irodalom nincs elzárva senki előtt, ki azokban őszinte komolysággal akarná a hivatalos zsidóságot megismerni. Ez

alkalommal nem is az volt célunk, hogy részletesen mutassuk be a felebaráti szeretet minden árnyalatát, csak azon helyet akartuk kijelölni, melyet a felebaráti szeretet, mint az erkölcs legmodernebb kritériuma a zsidó etikában elfoglal. Ki szándékosan nem akar elzárkózni az igazság elől, az nem fogja a zsidóságot egyedül a szentírás alapján megítélni s nem nyilatkozik szánakozó gúnymosolylyal a szentírás szűkkeblűségéről, hanem kegyeletteljes tisztelettel fog meghajolni az istenihlette szellemű Mózes előtt, ki tanítása s törvényeivel oly szilárdan rakta le az emberiség eszményi ethikai hivatásának alapjait, hogy azon fokozatosan előrehaladva lesz csak képes az emberiség rendeltetése céljához eljutni.